

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
КАФЕДРА ЕТНОЛОГІЇ, АНТИЧНОЇ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ІСТОРІЇ

ПИТАННЯ СТАРОДАВНЬОЇ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ Й ЕТНОЛОГІЇ

(Збірник наукових праць)

Том 2 (36)

Чернівці
Видавництво “Прут”
2013

Редакційна колегія:

д. і. н., проф. Баженов Л.В.
д. і. н., доц. Боднарюк Б.М. (заступник наукового редактора)
д. і. н., проф. Брицький П.П.
д. і. н., проф. Кожолянюк Г.К.
д. і. н., проф. Козак Д.Н.
д. і. н., проф. Макар Ю.І.
д. і. н., проф. Михайлина Л.П.
д. і. н., член-кор. НАН України Моця О.П.
член-кор. НАН України Наулко В.І.
академік НАН України Павлюк С.П.
д. і. н., проф. Пивоваров С.В.
д.і.н., проф. Сегеда С.П.
д. мистецтвозн., проф., член-кор. НАМ України Стельмахук Г.Г.
д. і. н., проф. Франко О.О.
д. і. н., проф. Чучко М.К. (науковий редактор)
д. і. н., проф. Юрій М.Ф.

Рецензенти: д. і. н., проф. Алексієвець М.М., д. мистецтвозн., ст. наук.
співр. Никорак О.І., д.і. н., проф. Ореховський В.О.

Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й
П 35 етнології: Збірник наукових праць / Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича, кафедра етнології, античної
та середньовічної історії. – Чернівці: Видавництво “Прут”, 2013. –
Том 2 (36). – с.

ISBN. 978-966-181-083-8

У публікаціях збірника досліджується актуальна проблематика всесвітньої історії,
історії релігії, етнології, археології. Вперше вводяться в науковий обіг маловідомі
джерела, зокрема експедиційні матеріали науковців кафедри. За географією авторів
збірник є загальноукраїнським виданням.

Розраховано на науковців, викладачів історії, етнології та краєзнавства, студентів,
усіх, хто цікавиться історичним минулим.

ББК П 63.3(4УКР-4Черн)

Збірник входить до переліку видань ВАК України

*Друкується згідно з ухвалою вченої ради Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича (протокол №1 від 25 лютого 1999 р.)*

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених
фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей.

© Кафедра етнології, античної
та середньовічної історії ЧНУ, 2013

© Автори, 2013

ISBN. 978-966-867-745-553-3

ЗМІСТ

АРХЕОЛОГІЯ

Микола ІЛЬКІВ

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОСУДИН ІЗ ПОДВІЙНИМИ ВІНЦЯМИ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'ЯВ	9
--	---

Микола ІЛЬКІВ, Віктор ГРИГА, Сергій ЯКУБИНА

РОЗВІДКОВО-ОХОРОННІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТКАХ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В 2011-2012 рр.	23
---	----

Віталій КАЛІНІЧЕНКО, Сергій ПИВОВАРОВ

НАКОНЕЧНИКИ СТІЛІЗ ЧОРНІВСЬКОГО ГОРОДИЩА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIII ст. (археологічні дослідження 2012 р.)	34
---	----

Андрій КРАСНОЖОН

ЦЕРКВА СТЕФАНА ВЕЛИКОГО В БІЛГОРОДІ-ДНІСТРОВСЬКОМУ	46
---	----

Ігор ВОЗНИЙ

СЕРЕДНЬОВІЧНІ КОРДИ З ТЕРИТОРІЇ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я	53
--	----

ІСТОРІЯ

Михайло САЙКО

КРЕДИТ В АНТИЧНОМУ РИМІ В ТВОРАХ ГРЕКО-РИМСЬКИХ БІОГРАФІВ	62
--	----

Іван САНДУЛЯК

ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ ПУБЛІЯ КОРНЕЛІЯ ТАЦИТА (II)	71
---	----

Богдан БОДНАРЮК

СИРІЙСЬКЕ ЧЕРНЕЦТВО IV – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ VII СТ.: ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ, ДУХОВНО-СВІТОГЛЯДНІ ОРІЄНТИРИ ТА АСКЕТИЧНА ПРАКТИКА (I)	85
---	----

Віктор МУДЕРЕВИЧ

ДИПЛОМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ХОДЖЕННЯ ІГУМЕНА ДАНІІЛА В СВЯТУ ЗЕМЛЮ (1106-1108).	109
--	-----

Анатолій КУЗЬ

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВИХ КОНТИНГЕНТІВ ТА МОБІЛІЗАЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ МІСЬКИХ ОПОЛЧЕНЬ ГЕНУЕЗЬКОЇ ГАЗАРІЇ У XIII – XV ст.	122
--	-----

Олександр МАСАН

УРБАНІЗАЦІЯ У ДЕРЖАВІ НІМЕЦЬКОГО ОРДЕНУ В ПРУСІЇ (ДРУГИЙ ЕТАП: 1310-1409 РОКИ)	131
---	-----

Олександр УДОД, Михайло ЮРІЙ МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ТРАВМИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ПІСЛЯ ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКОГО ЗАВОЮВАННЯ	145
--	-----

Михайло ЧУЧКО СТАНОВИЩЕ ПІВНІЧНИХ ВОЛОСТЕЙ МОЛДАВІЇ В ЕПОХУ ФАНАРІОТІВ	154
---	-----

ЕТНОЛОГІЯ

Георгій КОЖОЛЯНКО СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЕТНОГРАФІЧНОГО МУЗЕЮ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ	173
--	-----

Олена КОЖОЛЯНКО ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ПОЛОВЕЦЬКОЇ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ	178
---	-----

Антоній МОЙСЕЙ, Аркадій МОІСЕЙ УКРАЇНЦІ В ЕТНОКУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПАХ РУМУНІВ ТА МОЛДАВАН (2). ОДРУЖЕННЯ ТИМОША ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТА РОКСАНДРИ ЛУПУЛ У РУМУНСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ	187
---	-----

Олександр КОЖОЛЯНКО ЛЮБОВНО-ШЛЮБНА МАГІЯ ДІВОЧИХ ВОРОЖІНЬ ПЕРЕДРІЗДВЯНОГО КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛУ В УКРАЇНЦІВ І МОЛДАВАН БУКОВИНИ	204
--	-----

СТОРІНКА МОЛОДОГО ДОСЛІДНИКА

Ілля ТИМЧУК ПОШИРЕННЯ ПРЕДМЕТІВ КУЛЬТОВОЇ СИМВОЛІКИ НА ТЕРИТОРІЇ СХІДНОЇ ЄВРОПИ	213
--	-----

Олексій ТРЕТЬЯКОВ ТИПОЛОГІЯ ПАМ'ЯТНИХ ТА ОБІТНИХ КАМ'ЯНИХ ХРЕСТІВ ПІВНІЧНОЇ ЧАСТИНИ БУКОВИНИ ТА ХОТИНЩИНИ	222
--	-----

Крістіна ПАРАЙКО СИСТЕМА ЗАБОРОН ТА ПРИПИСІВ, ПОВ'ЯЗАНА З ВАГІТНІСТЮ ТА ПОЛОГАМИ В УКРАЇНСЬКОГО ТА СХІДНОРОМАНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ БУКОВИНИ	233
---	-----

Олександр КОЛОМІЙЧУК РИТУАЛЬНЕ “ЗАКУСУВАННЯ” В ОБРЯДОВІСТІ ВОДОХРЕСНОГО СВЯТОГО ВЕЧОРА НА БОЙКІВЩИНІ (НА МАТЕРІАЛАХ СІЛ ДОЛИНСЬКОГО І РОЖНЯТІВСЬКОГО РАЙОНІВ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛ.)	243
--	-----

Ольга ПРИНЬКО	
ТЕОРІЯ ХРИСТИЯНСЬКОГО ЗНАННЯ ЗА ТЕРТУЛЛІАНОМ: СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ	251
Ярослав ЯНОВСЬКИЙ	
ІТАЛІЙСЬКА КАМΠΑНІЯ АТТІЛІ І ПОЧАТОК ЗАНЕПАДУ “ПРИМАРНОЇ ІМПЕРІЇ” ГУНІВ (II)	262
Андрій ПОГРЕБЕННИК	
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ І РЕЛІГІЙНЕ ТЛО У ФРАНЦУЗЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ В ЕПОХУ АЛЬБІГОЙСЬКИХ ВІЙН (III)	279
Дмитро ЧУЧКО	
ПРЕПОДОБНА ПАРАСКЕВА СЕРБСЬКА: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУ СВЯТОЇ НА ТЕРЕНАХ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ	300
Юрій ШЕВАГА	
ОДЯГ УКРАЇНСЬКОЇ ШЛЯХТИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ У СВІТЛІ ІНВЕНТАРІВ РУХОМОСТІ З ДОКУМЕНТІВ ЦДІА У ЛЬВОВІ	309
Валентина ДУЩАК	
ЮРИДИЧНО-ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЖІНОК НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.	315
Василь КУЗИК	
БОНДАРСТВО ГУЦУЛЬЩИНИ В УТИЛІТАРНОМУ ВИКОРИСТАННІ ТА У СИСТЕМІ НАРОДНИХ ХУДОЖНІХ ПРОМИСЛІВ	325
РЕЦЕНЗІЇ	
ЯРОСЛАВ ЯНОВСЬКИЙ	
ПРОБЛЕМА ІСТОРІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ГУНІВ У НАУКОВИХ СТУДІЯХ О. МЕНЧЕН-ХЕЛФЕНА (II)	333
АВТОРИ	349

CONTENTS

ARCHAEOLOGY

<i>Mykola IL'KIV</i> FUNCTIONAL ANALYSIS OF VESSELS WITH DOUBLE CROWNS IN TRYPILLYA CULTURE OF MIDDLE DNISTER REGION	9
<i>Mykola IL'KIV, Viktor GRYGA, Sergiy YAKUBYNA</i> PROSPECTIVE-SECURITY RESEARCH IN THE ARCHAEOLOGICAL SITES OF CHERNIVTSI REGION IN 2011-2012	23
<i>Vitaliy KALINICHENKO, Sergiy PYVOVAROV</i> ARROWHEADS FROM CHORNIVKA HILLFORT FIRST HALF OF XIII CENTURY (archeological research in 2012)	34
<i>Andrii KRASNOZHON</i> THE STEPHEN GREAT'S CHURCH IN THE BELGOROD-DNIESTEROVSKY	46
<i>Ihor VOZNY</i> MEDIEVAL CORDS FROM THE MIDDLE DNIESTER REGION	53

HISTORY

<i>Michailo SAYKO</i> CREDIT IN ANCIENT ROME IN THE WORKS OF GREEK AND ROMAN BIOGRAPHERS	62
<i>Ivan SANDULIAK</i> THE HISTORICAL STANDPOINT OF PUBLIUS CORNELIUS TACITUS (II)	71
<i>Bohdan BODNARIUK</i> SYRIAN MONK IV - THE FIRST HALF OF VII CENTURY: ORGANIZATIONAL PRINCIPLES, SPIRITUAL AND IDEOLOGICAL ORIENTATIONS AND ASCETIC PRACTICE (I)	85
<i>Viktor MUDEREVYCH</i> THE DIPLOMATIC ASPECT OF PILGRIMAGE ABBOT DANIEL IN THE HOLY LAND 1106 – 1108.	109
<i>Anatoliy KUZ'</i> MILITARY STRENGTH AND CAPACITY FOR MOBILIZATION URBAN MILITIAS THE GENOESE GAZARIA IN THE XIII - XV CENTURIES.	122
<i>Aleksander MASAN</i> THE URBANISATION IN THE THEUTONIC KNIGHTS STATE IN PRUSSIA (THE TWELFTH PERIOD: 1310-1409)	131

<i>Olexandr UDOD, Mykhaylo YURIY</i> MEMORIALIZATION OF HISTORICAL AND SOCIOCULTURAL INJURIES AFTER THE UKRAINIAN PEOPLE POLISH-LITHUANIAN MOMENTUM	145
---	-----

<i>Mykhaylo CHUCHKO</i> THE POSITION OF THE NORTHERN PARISHES OF MOLDAVIA IN THE EPOCH OF PHANARIOTES	154
--	-----

ETNOLOGY

<i>George KOJOLIANKO</i> EXPEDITION AND SCIENTIFIC WORK OF THE MUSEUM OF ETHNOGRAPHY OF THE CHERNIVTSI UNIVERSITY	173
--	-----

<i>Olena KOJOLIANKO</i> TO A QUESTION ABOUT THE FEATURES OF THE POLOVTSIAN MATERIAL CULTURE	178
--	-----

<i>Antoni MOISEY, Arkadiy MOISEY</i> UKRAINIANS IN ETHNO CULTURAL STEREOTYPES OF ROMANIANS AND MOLDAVIANS. MARRIAGE OF TYMISH KHMELNYTSKY AND ROKSOLANA LUPUL IN ROMANIAN RESOURCES	187
--	-----

<i>Alexandr KOJOLIANKO</i> LOVINGLY-MARRIAGE MAGIC DIVINATION GIRLS CALENDAR PERIOD OF UKRAINIANS AND MOLDOVANS IN BUKOVINA	204
--	-----

YOUNG INVESTIGATOR PAGES

<i>Illya TYMCHUK</i> EXTENSION OBJECTS ICONIC SYMBOLS IN EASTERN EUROPE	213
---	-----

<i>Alexey TRETYAKOV</i> TYPES OF COMMEMORATIVE AND VOTIVE STONE CROSSES NORTHERN PART BUKOVINA AND KHOTINSHCINA	222
--	-----

<i>Kristina PARAIKO</i> SYSTEM OF PROHIBITION AND REGULATIONS ASSOCIATED WITH PREGNANCY IN UKRAINIAN POPULATION AND EAST-ROMANIAN POPULATION OF BUKOVYNA	233
--	-----

<i>Alexander KOLOMIYCHUK</i> RITUAL "HAVING A BITE" IN THE CEREMONIALISM OF THE OLD CHRISTMAS EVE IN BOYKIVSCHYNA (ON FIELDS SOURCES FROM VILLAGES OF DOLINSKIY AND ROGNYATIVSKIY DISTRICTS IVANO-FRANKIVSK REGION)	243
--	-----

<i>Olga PRINKO</i> CHRISTIAN THEORY OF KNOWLEDGE - FROM TERTULLIAN: SOCIO-HISTORICAL PERSPECTIVE	251
<i>Yaroslav YANOWSKYJ</i> ATTILAS ITALIAN CAMPAIGNS AND THE BEGINNING OF THE DECLINE OF HUNS “VISIONARY EMPIRE” (II)	262
<i>Andriy POGREBENNYK</i> SOCIO-POLITICAL SITUATION AND RELIGIOUS BACKGROUND IN THE KINGDOM OF FRANCE DURING THE ALBIGENSIAN CRUSADE ERA (III)	279
<i>Dmytro CHUCHKO</i> ST. PARASKEVA SERBIAN: HISTORY OF FORMATION OF THE CULT OF THE HOLY IN SOUTHEASTERN EUROPE	300
<i>Youry SHEVAHA</i> CLOTHES OF UKRAINIAN GENTRY OF FIRST HALF OF XVII CENTURY IN THE LIGHT OF THE INVENTORY OF MOVABLE PROPERTY TAKEN FROM DOCUMENTS OF CENTRAL STATE HISTORICAL ARCHIVE IN LVIV.	309
<i>Valentyna DUSHCHAK</i> THE LEGAL AND RIGHTFUL STATUS OF WOMEN IN WESTERN UKRAINE IN THE XIX – EARLY XX CENTURY	315
<i>Vasyl KUZYK</i> COOPERAGE GUTSULSCHINY FOR UTILITARIAN USE AND IN THE FOLK ART CRAFTS	325
REVIES	
<i>Yaroslav YANOWSKYJ</i> PROBLEM OF THE EUROPEAN HUNS HISTORY IN RESEARCHES OF O. MENCHEN-HELFEN (II)	333
AUTHORS	349

АРХЕОЛОГІЯ

УДК 903.02(477.85)«635»

Микола ІЛЬКІВ

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОСУДИН ІЗ ПОДВІЙНИМИ ВІНЦЯМИ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я*

Знахідки фрагментів керамічних посудин із подвійними вінцями з Коновки та Поливаного Яру дозволяють висловити припущення стосовно існування дистиляційного апарата серед старожитностей трипільської культури Середнього Подністрів'я, якому відомі археологічні, етнографічні та власне історичні аналогії. З його допомогою можна було отримати міцний алкогольний напій для використання в культових, церемоніальних чи побутових цілях.

Ключові слова: посудини з подвійними вінцями, дистиляція, алкоголь, енеоліт, трипільська культура.

Николай ИЛЬКИВ

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СОСУДОВ С ДВОЙНЫМ ВЕНЧИКОМ ТРИПОЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ СРЕДНЕГО ПОДНЕСТРОВЬЯ

Находки фрагментов керамических сосудов с двойными венцами из Коновки и Поливаного Яра позволяют предположить существование дистиляционного аппарата среди древностей трипольской культуры Среднего Поднестровья, которому известны археологические, этнографические и собственно исторические аналогии. С его помощью можно было получить крепкий алкогольный напиток для использования в культовых, церемониальных или бытовых целях.

Ключевые слова: сосуды с двойными венцами, дистиляция, алкоголь, энеолит, трипольская культура.

Mykola IL'KIV

FUNCTIONAL ANALYSIS OF VESSELS WITH DOUBLE CROWNS IN TRYPILLYA CULTURE OF MIDDLE DNISTER REGION

Finds of fragments of ceramic vessels with double crowns from Konovka and Polyvaniv Yar can suggest the presence of one of the oldest distillation apparatus among the antiquities of Trypillya culture in the Middle Dnister region. Its were known the archaeological, historical and ethnographic analogies. With this device local people could get strong liquor for use in religious, ceremonial or household purposes.

Keywords: vessel with double crowns, distillation, alcohol, eneolit, Trypillya culture.

Вивчення давніх технологій та виробництв є одним із важливих завдань історичної науки, які вирішуються із залученням методів природничих дисциплін. Саме ці питання виступають одними із ключових у визначенні рівня економічного та культурного розвитку давніх суспільств. Особливою актуальністю в цій площині відзначається трипільська культура. Завдяки високим соціально-економічним показникам її інколи іменують «протоцивілізацією», з якою на території Східної Європи пов'язані утвердження відтворюючих форм господарювання, поява першого металу, скла та фаянсу.

Яскравою рисою матеріальної культури носіїв трипільської культури виступає керамічний комплекс, що відзначається багатством форм і декорації. Проте, якщо характеристиці їх морфології та семантики присвячено чимало спеціальних праць [2; 19; 22 та ін.], то в площині функціонального призначення закономірно існує чимало нез'ясованих питань. Це стосується, зокрема, біноклеподібних посудин [14], а також керносів чи керносоподібних виробів [31, s. 39, fig. 39; 8, с. 133, рис. 13; 12, с. 32–34, 167–168, рис. 39:15, 40:4, 104:1; 2, с. 298, табл. LXXVIII: 50; 27, fig. 83:4, 94], знахідки яких передскіфського часу вже привернули увагу дослідників [3; 7, с. 520–522, рис. IV.63–65]. На відміну від речей культового призначення, серед утилітарних посудин в першу чергу вирізняють друшляки-цідилка й конусоподібні посудини на підставках для брикетажного виготовлення солі [44, р. 40, 193, 198–201]. Показово, що як перші, так і другі в основних рисах зберегли свою форму й наприкінці бронзового – початку ранньозалізного віку [10, с. 87–88, 92, рис. 43; 43, s. 72, abb. 10: 9, 23], що, в принципі, є характерним для вузькоспеціалізованих виробів. Перелік виробничих посудин трипільської культури можна розширити, на нашу думку, за рахунок виробів з подвійними вінцями, фрагменти двох екземплярів яких відомі серед енеолітичних старожитностей Середнього Подністров'я.

Перша знахідка – підйомний матеріал з території поселення трипільської культури Коновка (уроч. Пуцита) Кельменецького р-ну, що на правому березі правої притоки р. Дністер. Вона являє собою фрагмент керамічної посудини розмірами 18×8,5 см з подвійними вінцями, між якими, відповідно, утворився круговий жолобок (рис. 1:1). Глиняне тісто відзначається блідо-оранжевим забарвленням, відсутністю помітних домішок та грудкуватістю. Спершу, очевидно, був сформований внутрішній вінчик разом з тулубом посудини, а згодом – доліплений зовнішній вінчик джгутовим способом, сліди чого збереглися на його зовнішній поверхні. Діаметр внутрішніх вінець становив орієнтовно 30 см, зовнішніх – 38 см. Ширина та глибина канавки між ними – по 4 см. Товщина стінок дорівнює 1-1,2 см. Знахідка зберігається у Буковинському центрі археологічних досліджень при Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича.

Датувати виріб можна лише умовно й зі значним хронологічним діапазоном. На пам'ятці виявлено поселення трипільської культури двох етапів – ВІІ (бл. 3900–3800 рр. до н.е.) та СІ (бл. 3300–3200 рр. до н.е.).

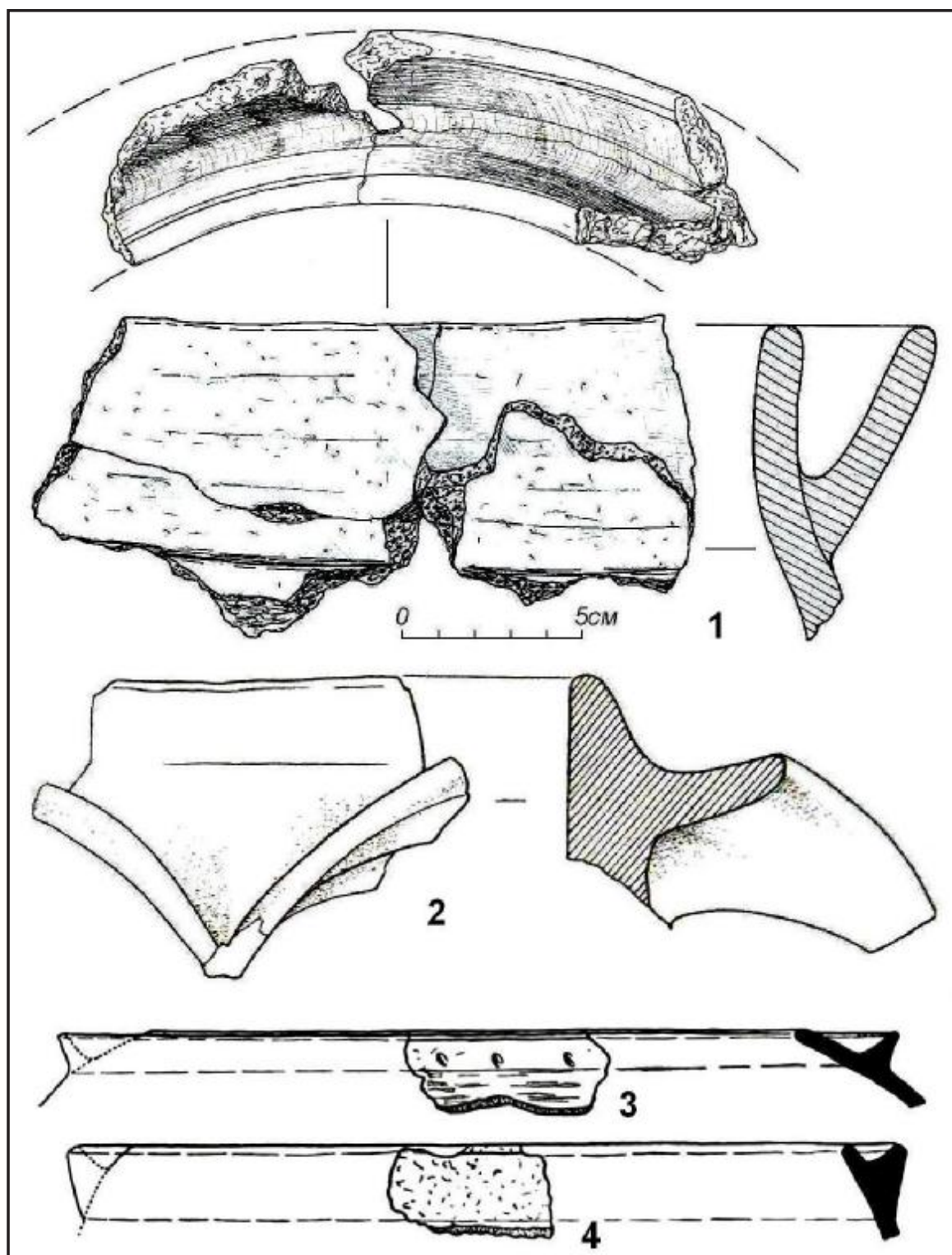

Рис. 1. Фрагменти посудин з подвійними вінцями: 1 – Коновка, уроч. Пуцита; 2 – Поливанів Яр, уроч. Ступник [17]; 3-4 – Лука-Врублівецька [4].

На поселенні середнього етапу, площею біля 14 га, зафіксовано понад 80 аномалій від об'єктів. Два житла етапу СІ досліджено дещо осторонь [24; 5]. Посуд цього поселення має морфологічні та стилістичні ознаки, притаманні петренській і шипинецькій групам [21, с. 101-102].

Другий екземпляр трапився під час розкопок на пам'ятці Поливанив Яр (уроч. Ступник, Воловий Язик). Його рисунок та короткий опис подані Т.А. Поповою: «... посудина виготовлена з грубого тіста майже чорного кольору. Її відмінною рисою є своєрідно виконаний вінчик: він достатньо широкий, відігнутий і має злив. Діаметр горловини 16 см, товщина стінок 1-1,2 см» (рис. 1:2) [16, с. 183; 17, с. 69, 71, рис. 38:5a]. Знахідка відзначається чіткою відносною хронологією. Вона лежала біля печі (!) в південній частині напівземлянки № 13, під будівництво якої було використано рів № 1. Споруда відноситься до другого культурно-хронологічного комплексу – поселення Поливанив Яр III2, тобто другої половини етапу VI [17, с. 62–65, 69].

За припущенням Т.А. Попової, описана посудина – це імпорт із середовища гумельницької культури, де подібні знахідки відзначаються широким хронологічним діапазоном: Гумельниця А-А3 (Прекукутені III – Кукутені А1-3) [17, с. 84]. Проте теж видається можливим паралельне поширення (запозичення?) «посудин із канавками» (рум. «vas cu jgheab») й у середовищі культури Трипілля – Кукутені, засвідчених знахідками фази Прекукутені II і III (Ghigoesti – Trudesti, Izvoare, Tirpesti) (рис. 2:4-5) [38, р. 73, 83, 239, 250, fig. 46:7, 51:7, 63:6, 69:6] й Трипілля АIII (Лука-Врублівецька) (рис. 1:3-4) [4, с. 129-130, 150, 321, рис. 29:г-д]. Відомі подібні екземпляри й серед посуду культури Боян [6, с. 140, фото].

Попри значну фрагментарність матеріалу, в нашому розпорядженні наявна головна конструктивна деталь – подвійні вінця. В окремих випадках такі елементи конструкції корчаг трипільської культури трактуються як валикова орнамента [4, с. 150]. Той факт, що зовнішні вінця знахідки із Поливаного Яру мають злив, безсумнівно засвідчує його особливе функціональне призначення як і всієї посудини загалом. Крім того, наявність такого зливного виступу робить недоцільним звичайне використання посудини для рідин, адже при її нахилі злив на зовнішніх вінцях втрачає свою функціональність. Якщо для посудин з нахиленими всередину вінцями з Луки-Врублівецької можна припустити призначення цих деталей для щільнішого прилягання покриток по дну канавки, то для екземплярів з вертикальними або нахиленими назовні вінцями з Поливаного Яру та Коновки подібне використання неможливе. Такому використанню суперечить й наявність зливного каналу.

На основі цієї ознаки відомі різночасові аналогії знахідкам із Подністров'я. Перша посудина походить з XI шару пам'ятки Тепе Гаура на р. Тигр, що на північному сході Месопотамії в межах сучасного Іраку, і датується орієнтовно 3500 р. до н.е. Вона круглодонна та з двома вінчиками, зовнішній з яких піднятий дещо вище (рис. 2:1, 3:2) [1, табл.]. Внутрішній діаметр вінець становить 37 см, зовнішній – 53 см, загальна висота посудини – 48 см. Загалом на пам'ятці виявлено фрагменти чотирьох посудин такого типу [25, р. 9].

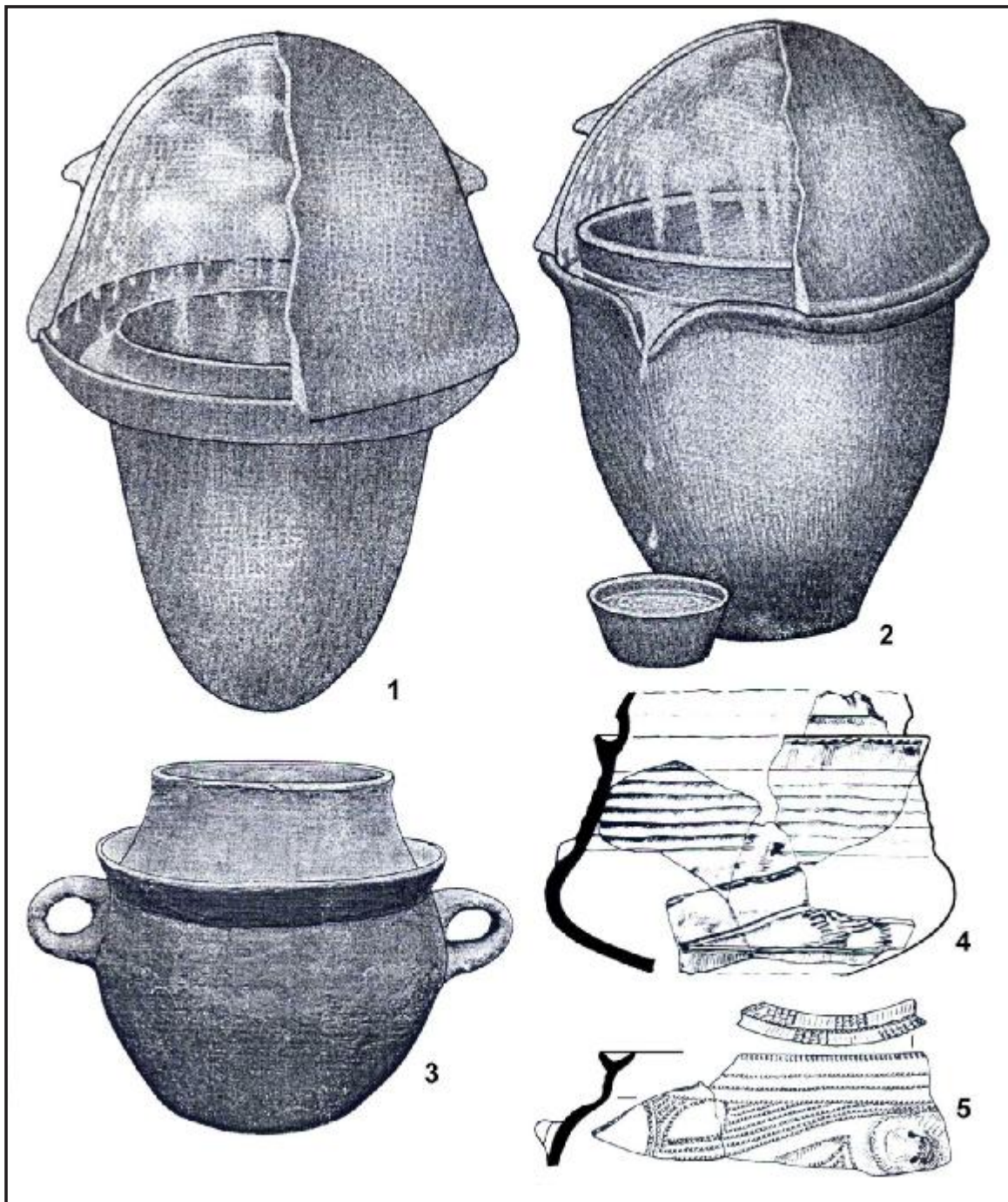

Рис. 2. Принцип роботи дистиляційних апаратів з Тепе Гаура (Ірак) (1) і Спішського Штвртоку (Словаччина) (2) [42] та посудини з нураги Настасі (Сардинія) (3) [35] і прекукутенських пам'яток (Izvoare, Ghigoesti – Trudesti) (4-5) [38].

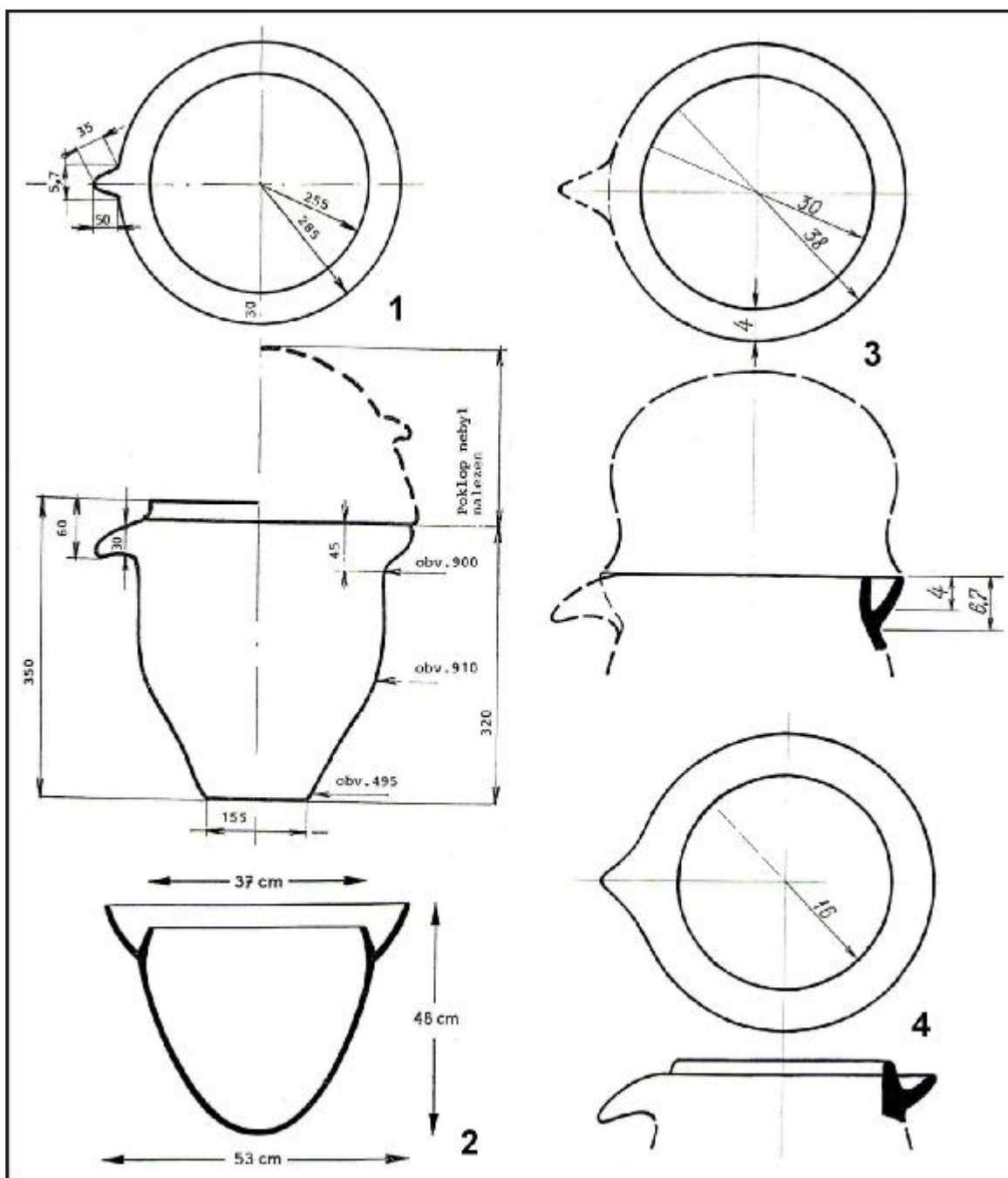

Рис. 3. Схеми та метричні параметри знахідок зі Спішського Штвртоку (1), Тепе Гаура (2) [42], Коновки (3) та Поливаного Яру (4).

Друга знахідка, трактована на початках як культова, була виявлена серед старожитностей отоманської культури в Спішському Штвртоку (р-н Спішска-Нова-Вес, Словаччина) й віднесена приблизно до 1500 р. до н.е. Вона являла собою плоскодонну керамічну посудину з подвійними вінцями. Внутрішні підносилися дещо вище, а від зовнішніх відходив зливний носик (рис. 2:2, 3:1). Їх діаметр становив, відповідно, 25,5 см та 28,5 см, загальна висота посудини – 34,5 см.

Обидва екземпляри ідентифіковані як дистиляційні апарати. Механізм їхньої роботи полягав у наступному (рис. 2:1-2). Посудина з вихідною речовиною накривалася по зовнішніх вінцях опуклою кришкою та клалася на вогонь. Випари, що виходили, конденсувалися на внутрішній поверхні кришки-охолоджувача й стікали в канавку між подвійними вінцями. Звідти, за наявності зливу, дистилят збирався ззовні в окремій ємкості [42]. Саме в такому випадку стає зрозумілим призначення зовнішнього кола вінець, яке, на перший погляд, видається цілком ірраціональним і навіть функціонально чи декоративно-орнаментально зайвим.

Третя аналогія походить з нурасі Настасі (Тертенія) на о. Сардинія і датується в межах 1200-900 рр. до н.е. [35, р. 91, fig. 89]. Вона являє собою опуклобоку посудину оранжевого забарвлення з двома круглими ручками та витягнутою шийкою. Зовнішні вінця порівняно невисокі та опущені на рівень плічок (рис. 2:3). Згідно з припущенням італійських дослідників, посудина теж використовувалася як дистилятор для виробництва алкоголю [40, р. 70, fig. 63].

Очевидно, знахідки з Коновки та Поливаного Яру теж є фрагментами дистиляційних апаратів. Завдяки своїй універсальній конструкції прилади такого принципу дії використовувалися протягом тривалого часу й у різних регіонах. Удосконалений варіант такого дистилятора представлений на кресленнях Леонардо да Вінчі (Codex Atlanticus): з метою кращого стікання конденсату кришка має конусоподібну форму, а для меншої втрати вихідної речовини зливний носик видовжений і закритого типу. Інший варіант оснащений охолоджувачем з проточною водою навколо кришки-конденсатора (рис. 4:2-3).

Вартим уваги є те, що керамічні пристрої з аналогічним механізмом дії засвідчені на Волині** та Буковині етнографічно. Зокрема, у с. Комарівці Сторожинецького р-ну в спеціальній посудині з двома вінцями, обплетеній густою сіткою з мідного дроту, ще в першій половині ХХ ст. виготовляли самогон. Зовнішні вінця горщика обліплювали житнім тістом і накривали високою керамічною кришкою. До зливного носика кріпився дерев'яний жолобок. Дистиляція проходила на домашній печі. Сусло робили, як правило, зі слив, яблук чи інших фруктів, зрідка додаючи цукор***. Етнографами засвідчені також удосконалені варіанти подібних дистиляторів для перегонки рослинної олії (рис. 5).

На території Європи археологічно зафіксовано дистиляційні апарати й інших конструкцій. Це, приміром, два дистилятори, які склалися з

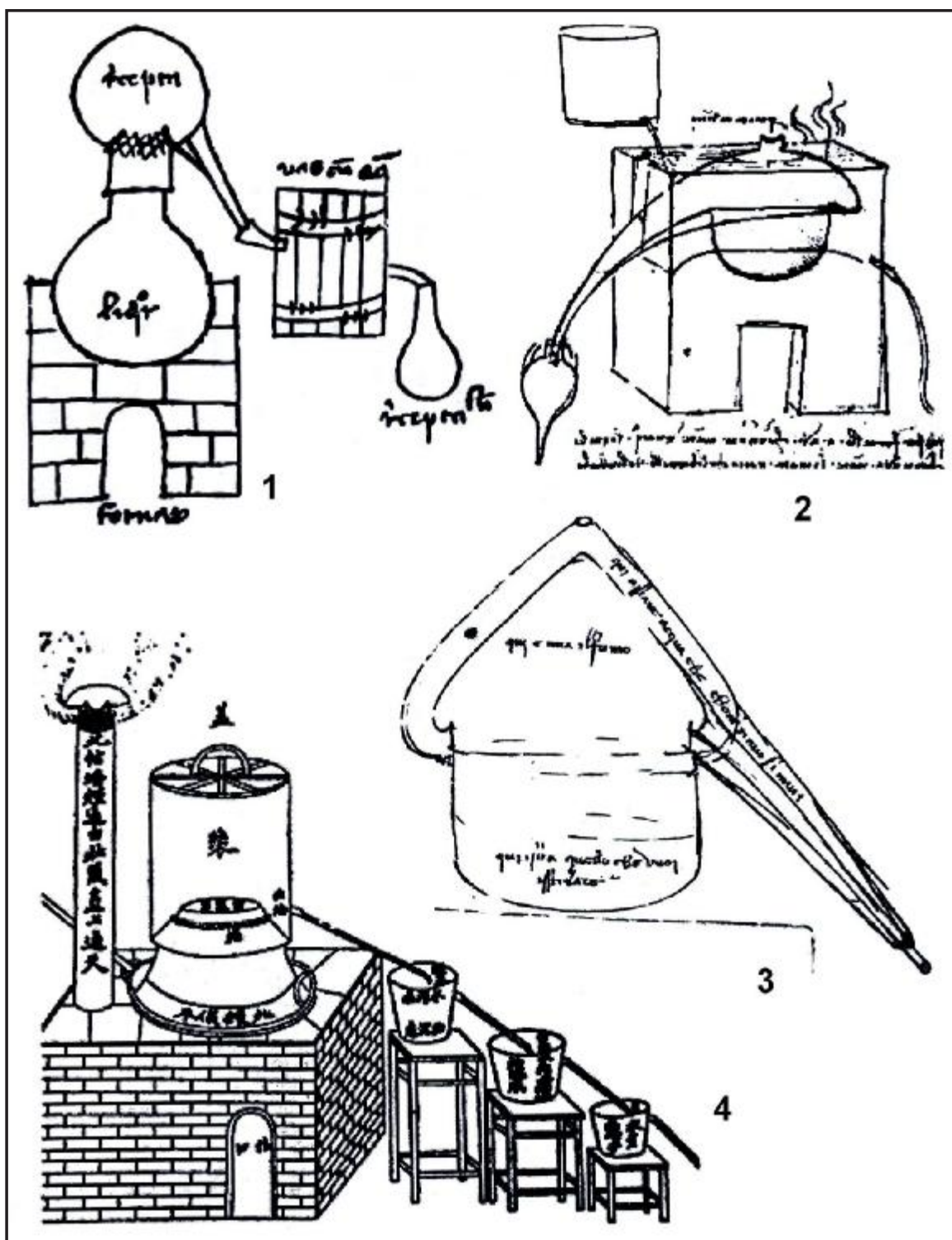

Рис. 4. Схеми дистиляційних апаратів з Європи (1-3) та Китаю (4) [29; 25].

Рис. 5. Дистилятор для роботи з рослинною олією [29].

кількох керамічних посудин (рис. 6:12-13). Вони були виявлені на о. Кіпр у межах споруди початку II тис. до н.е., яка, на думку дослідників, слугувала майстернею з виготовлення парфумів [27]. Цей комплекс підтвердив повідомлення писемних джерел про знамениті у стародавньому світі парфуми з Кіпру, а експериментальні дослідження черговий раз довели можливість використання у виробництві процесу дистиляції ще до появи скляних чи металевих посудин-апаратів. Дистилятори з кількох керамічних посудин відомі також зі стародавньої Індії та Пакистану [25, р. 9].

Процесу дистиляції могли піддаватися смоли, масла, нафта, органічні кислоти тощо. Проте, найімовірніше, таким способом місцеве населення енеолітичної доби отримувало міцний алкогольний напій, який призначався для певних культових, церемоніальних дійств. Для цього в трипільців були всі передумови: доволі осілий спосіб життя з розвинутим господарством, яке дозволяло отримати надлишок продуктів харчування. Це стосується насамперед збіжжя, оскільки на поселенні Фрумушіка в Румунії знайдено рештки зотлілих зерен ячменю, що пройшли процес ферментації [6, с. 52]. Крім продукту на зразок пива, після перегонки в дистиляційному апараті можна було отримати значно міцніший хмільний напій. Для його виготовлення могли використовувати також молоко чи багаті на цукор

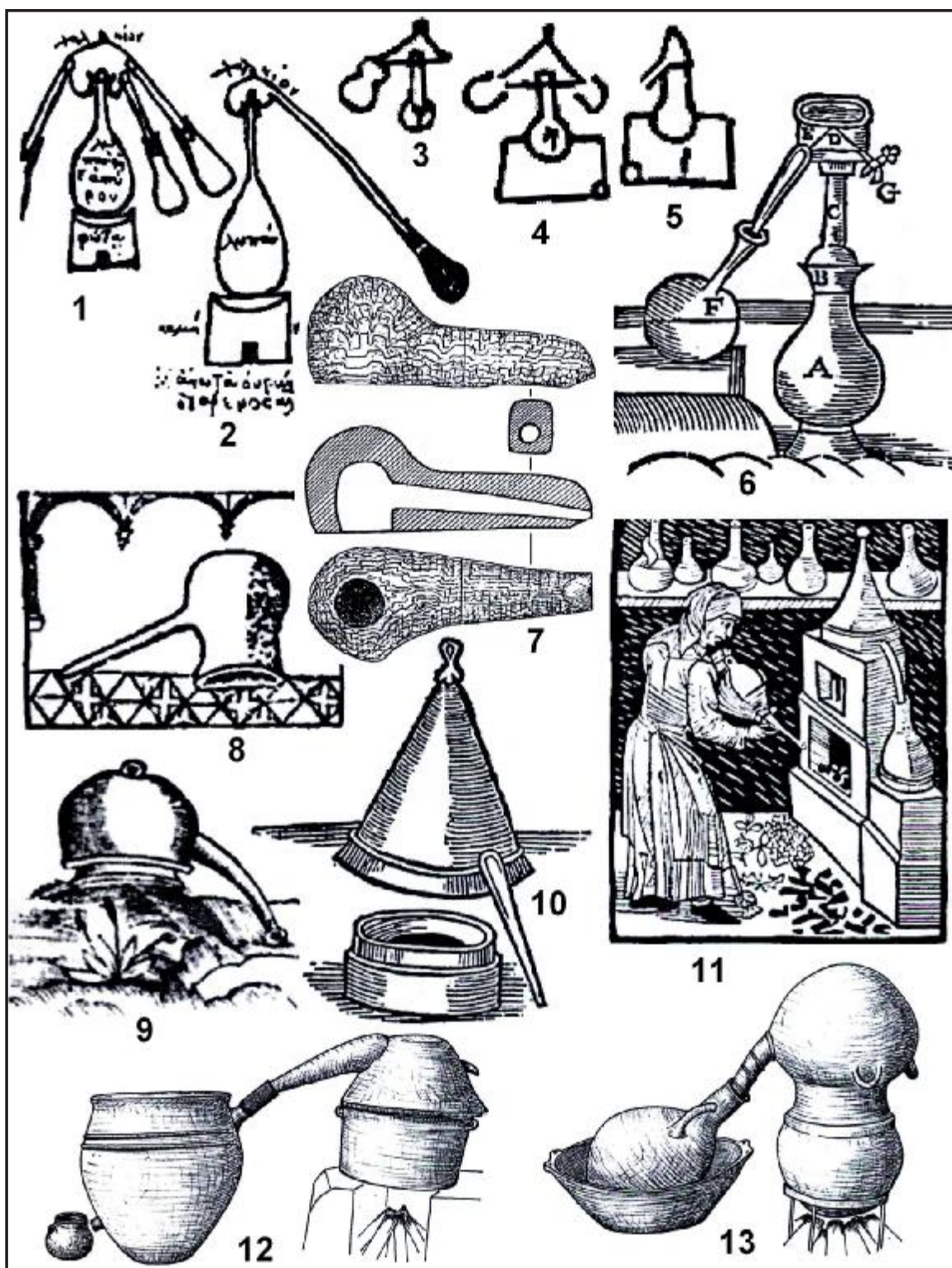

Рис. 6. Зарисовки (1-6, 8-11) та археологічні знахідки (7, 12-13) дистиляторів: 1-2 – прилади олександрійських хіміків; 3-5 – схеми апаратів з арабських манускриптів; 6, 8-11 – європейські аламбіки різних модифікацій ранньонового часу; 7 – перехідник-охолоджувач з Берестечка; 12-13 – дистиляційні апарати з Піргоса [29; 25; 20; 27].

фрукти, відомі носіям трипільської культури: виноград, абрикос, алича, слива, черешня, малина, дерен, бузина тощо [15, с. 132, 150].

Традиція виготовлення хмільних напоїв у енеолітичного населення Подністрів'я могла мати й передісторію. Так, відомо чимало простіших способів збільшити концентрацію алкоголю в суслі та відокремити їх. Це, скажімо, нагрівання сусла в глиняному горщику, який накривали овечою шкурою. Відтискаючи її час від часу, в окрему посудину зливали сконденсований на ній спирт. Інший прийом полягав у тому, що на горловину посудини із закваскою, яку клали на сонце, натягали сечовий міхур великої рогатої худоби. Його мембрана легко пропускала крізь себе водяні випари, затримуючи всередині великі за розмірами молекули спирту. Міг використовуватися спосіб «виморожування», коли сусло виносили на сильний мороз. Вода перетворювалася у лід, який видаляли у міру накопичення, а в посудині залишався спиртовий розчин. У середині XVII ст. використовували також звичайний керамічний глечик, горловину якого прикривали дерев'яним (дубовим) конденсатором простої конструкції, знахідка якого відома з поля Берестецької битви (рис. 6:7) [20, с. 53, рис. 25:5].

На Прикарпатті та Буковині ще на початку XX ст. використовували й більш примітивний спосіб дистиляції в простому глиняному горщику, який косо прикривали мискою і нагрівали. З огляду на сказане вище та факт знайомства з процесом дистиляції у стародавньому світі, популярну тезу деяких дослідників історії кулінарії про пізню появу самогоніваріння (ранньонової час) та відсутність дистиляційних приладів серед археологічного матеріалу [18, с. 7] варто вважати неправомірною. Безпідставною видається також думка про виникнення винокуріння на базі смолокуріння-дігтярства, починаючи з XV ст. [18, с. 27-28], що не враховує даних археології.

Таким чином, перегонка передбачає дві операції: 1) процес дистиляції потребує джерела тепла для перетворення рідини у газоподібний стан; 2) пару необхідно конденсувати назад у рідину, щоб остаточно розділити два компоненти вихідної речовини [33]. У залежності від функціональних складових конструкції апарата фахівці виділяють декілька шаблів його еволюції. Перша умова була відома стародавнім грекам. Про відкрите випаровування згадував у «Метеорології» Арістотель, вказуючи, що з морської води можна отримати прісну шляхом випаровування. Друга вимога – конденсація – засвідчена письмово близько I ст. н.е. олександрійськими вченими, які до основного резервуару (котла) з допомогою трубок додали другу посудину (перегінний куб). Тобто, очищена рідина краплями стікала (лат. *destillatio*) в нову ємність, що мало місце в апаратах-аламбіках. Хоча такий прилад дозволяв використовувати в практичних цілях процес дистиляції, однак мав суттєвий недолік: якщо посудини з'єднувати між собою герметично, то з урівноваженням тиску утвореного газу з тиском пари подальше випаровування припиняється; коли ж посудини з'єднувати нещільно, тоді матиме місце значна втрата корисної речовини з парою назовні.

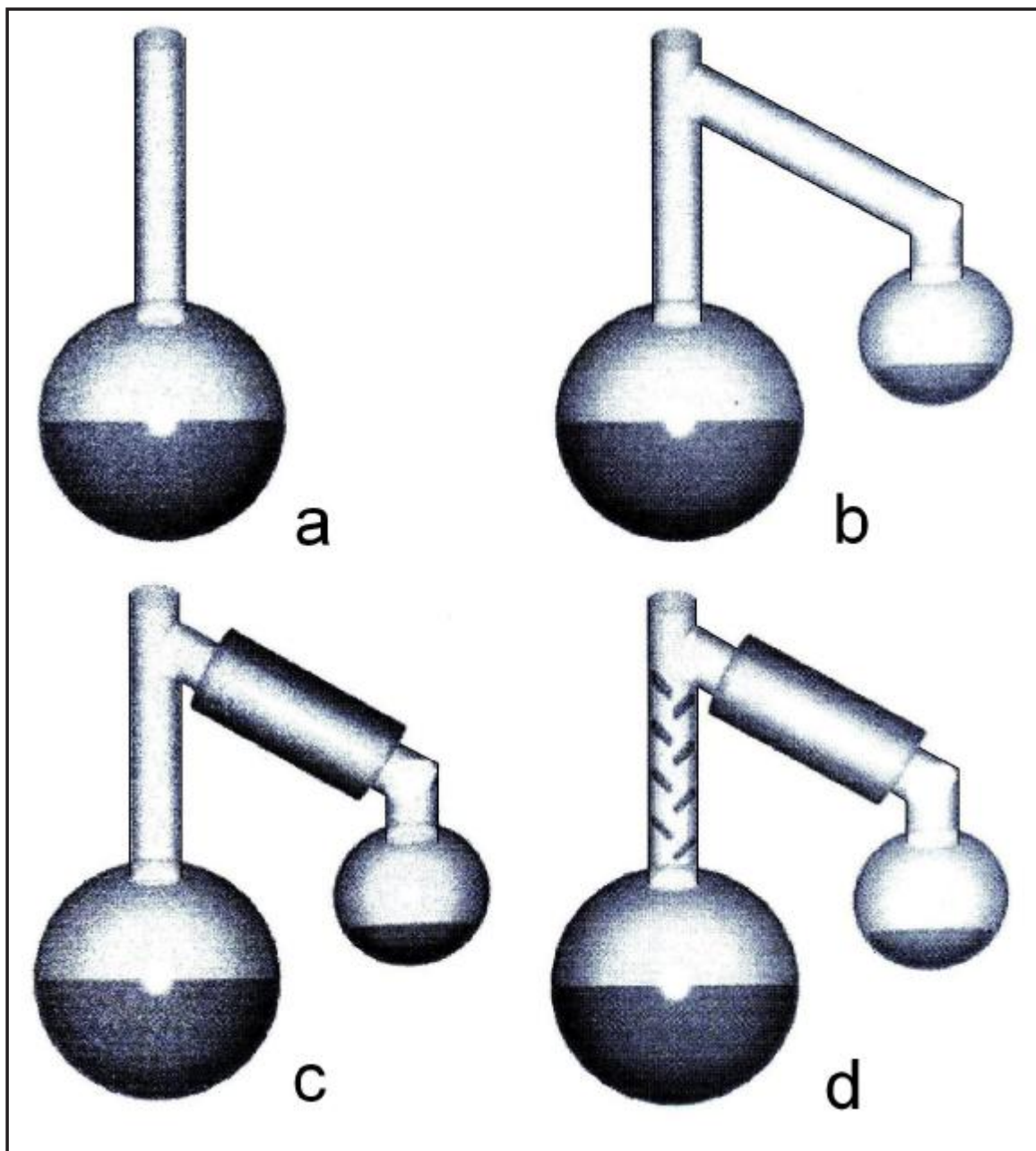

Рис. 7. Концептуальний розвиток перегонної техніки: а – «арістотелівська» (простий котел); б – «олександрійська» (котел + перегінний куб); в – «середньовічна» (котел + перегінний куб + конденсатор); д – «модерна» (котел + перегінний куб + конденсатор + фракційна колонка) [33].

Це обмеження було усунуто шляхом залучення водяного охолодження – конденсатора, який використовували алхіміки приблизно з XIII ст., значно збільшивши кількісний показник виходу та концентрації продукту. Останнім технологічним вдосконаленням дистиляційних апаратів є введення фракційних колонок у новий час (рис. 7:d). Отже, серед перелічених шаблів, умовно названих «арістотелівським», «олександрійським», «середньовічним» та «модерним», описані екземпляри володіють властивостями другого (Тепе-Гаура, Настасі), а за умови наявності зовнішнього конденсатора – третього шабля (Піргос). Знахідки з Коновки, Поливаного Яру та Спішского Штвртоку могли використовуватися в обох випадках.

Стосовно джерела появи дистиляційного апарата в місцевого неолітичного населення, то, звісно, могли мати місце техніко-технологічні запозичення ззовні. Однак більш вірогідною видається версія місцевого винайдення дистиляційного апарата. Хорошим прототипом для нього могли слугувати грушоподібні чи сфероконічні посудини невеликих розмірів з шоломоподібними кришками, які за мінімальних змін було легко перетворити в такий пристрій. Очевидно, процес дистиляції відкривався не один раз у різний час і в різних народів, але у всіх згаданих осередках він супроводжувався високим рівнем економічного розвитку. Так, черговий раз дистиляція у вигляді винокуріння поширилася на території Східної Європи лише з XV ст., ознаменувавши новий етап у сфері алкогольної політики.

Отже, знахідки фрагментів керамічних посудин із подвійними вінцями з Коновки та Поливаного Яру дозволяють висловити припущення щодо наявності одного із найдавніших дистиляційних апаратів серед старожитностей трипільської культури Середнього Подністров'я, якому відомі археологічні, етнографічні та власне історичні аналогії. З його допомогою можна було отримати міцний алкогольний напій для використання в культових, церемоніальних чи побутових цілях. Пошук нових артефактів та аналогій, проведення експериментальних досліджень дозволять глибше збагнути малодосліджені аспекти життя неолітичного населення.

Примітки:

* Стаття є доповненим варіантом доповіді на IX Міжнародній науковій конференції «Археологія Заходу України» (Львів, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 16-18 травня 2012 р.).

** Відомості люб'язно надав кандидат історичних наук В.Г. Охріменко.

*** Інформатор: Дорофій Аврелій Ілліч 1948 р.н. (м. Чернівці), дід якого, Берсан Микола Миколайович (с. Комарівці), використовував таку посудину.

Джерела та література: 1. Андреева М.В. К вопросу о южных связях майкопской культуры // СА. – 1977. – № 1. – С. 39-56; 2. Археология СССР. Энеолит СССР. – М.: Наука, 1982. – 360 с.; 3. Бандриевский М.С. Многогорлые сосуды типа керносов на памятниках реннежелезного века Правобережной Украины // Боспорский феномен: население, языки, контакты. – СПб.: Нестор-История, 2011. – С. 533-543; 4. Бибииков С.Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре // МИА. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1953. – 460 с.; 5. Бурдо Н.Б. Коновка //

Енциклопедія трипільської цивілізації. – К., 2004. – Т. 2. – С. 244-245; **6.** Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. – К.: Наш час, 2008. – 160 с.; **7.** Дараган М.Н. Начало раннего железного века в Днепровской Правобережной Лесостепи. – К.: КНТ, 2011. – 848 с.; **8.** Кандиба О. Шипинці. Мистецтво та знаряддя неолітичного селища. – Чернівці: Букрек, 2004. – 208 с.; **9.** Кисель В.А. «Огненный» напиток скифов // А.В.: Сборник трудов в честь 60-летия А.В. Виноградова. – СПб.: Культ-Информ-Пресс, 2007. – С. 110-114; **10.** Крушельницька Л.І. Нові пам'ятки культури Гава-Голігради // Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 56-122; **11.** Крушельницька Л. Культура Ноа на землях України. – Львів, 2006. – 176 с.; **12.** Маркевич В.И. Позднетрипольские племена Северной Молдавии. – Кишинев: Штиинца, 1981. – 196 с.; **13.** Островерхов А.С. Древнейшее археологическое стекло Восточной Европы (конец IV тыс. до н.э. – первая половина VII в. до н.э.) // *Stratum plus*. – 2001-2002. – № 2: Земля Триполиада; **14.** Палагута И. «Биноклевидные» изделия в культуре Триполье-Кукутень: опыт исследования категории «культовых» предметов // *Revista arheologica*. S.N. – Chisinau, 2007. – Vol. III. – №. 1-2. – С. 110-137; **15.** Пашкевич Г.О. Культурні рослини. Збиральництво – використання ресурсів рослинного світу // Енциклопедія трипільської цивілізації. – К., 2004 – Т. 1. – С. 123-135, 149-150; **16.** Попова Т.А. Культура Гумельница и Триполье в Поднестровье по данным Поливанова Яра // Проблемы історії та археології давнього населення Української РСР. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 183; **17.** Попова Т.А. Многослойное поселение Поливанов Яр. К эволюции трипольской культуры в Среднем Поднестровье. – СПб.: МАЭ РАН, 2003. – 240 с.; **18.** Похлѣбкин В.В. История водки. – М.: Центрполиграф, 2005. – 142 с.; **19.** Рижов С.М. Гончарство племен трипільської культури // Давня кераміка України: Археологічні джерела та реконструкції. – К., 2002. – Ч. I. – С. 5-25; 35 рис.; **20.** Телегін Д.Я., Винокур І.С., Титова О.М., Свєшников І.К. Археологія доби українського козацтва XVI-XVIII ст. – К.: ІЗМН, 1997. – 336 с.; **21.** Ткачук Т. Фази розвитку і відносна хронологія шипинецької групи археологічних пам'яток // ЗНТШ. – 2002. – Т. CCXLIV. – С. 89-114; **22.** Ткачук Т., Мельник Я. Семіотичний аналіз трипільсько-кукутенських знакових систем (мальований посуд). – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – 239 с.; **23.** Чорней В. Самогонному апарату – шість тисяч років // Молодий буковинець. – 7 квітня 2011 р. – С. 18; **24.** Шмаглій М.М., Рижов С.М., Дудкин В.П. Трипільське поселення Коновка в Середньому Подністров'ї // Археологія. – 1985. – Вип. 52. – С. 42-51; **25.** Anderson R.G.W. The archaeology of chemistry // *Instruments and experimentation in the history of chemistry*. – Massachusetts Institute of Technology, 2002. – P. 5-34; **26.** Allchin F.R. Evidence of early distillation at Shaikhan Dheri // *South Asian archaeology*. – 1977. – Vol. 1; **27.** Belgiorno M.R. L'alambicco di Pyrgos // *Archeo*. – 2008. – No 4. – P. 52-59; **28.** Boghian D.D. Comunitatile cucuteniene din bazinul Bahluiului. – Suceava: Editura Bucovina istorica, 2004. – 246 p. – 18 fig.; **29.** Forbes R.J. A short history of the art of distillation: From the beginnings up to the death of Cellier Blumenthal. – Leiden: Brill E.J., 1970; **30.** George P. Short History of the Art of Distillation, R.J. Forbes, E.J. Brill, Leiden, 1948. Pp. 405. 18 guilders // *The British Journal for the Philosophy of Science*. – 1952. – Vol. 3. – No. 11. – P. 273-275; **31.** Kaindl R.F. Prahistorisches aus der Bukowina (Neue Forschungen in Szipenitz) // *Beitrage zur Vorgeschichte und Ethnographie Osteuropas*. – Wien und Braunschweig, 1910. – S. 17-44; **32.** Kovac J. Instruments and experimentation in the history of chemistry edited by Frederic L. Holmes and Trevor H. Levere. MIT Press: Camdridge, MA, 2000. 415 pp. ISBN 0-262-08282-9 // *Chemical education today*. – 2001. – Vol. 78. – No. 8. – P. 1027; **33.** Lagi M., Chase R.S. Distillation: integration of a

historical perspective // Aust.J.Ed.Chem. – 2009. – 70. – P. 5-10; **34.** Levey M. Chemistry and chemical technology in Ancient Mesopotamia. – Amsterdam: Elsevier, 1959; **35.** Lilliu G. La civiltà nuragica. – Roma: Carlo Delfino, 1999. – 242 p.; **36.** Mahdihassan S. The earliest distillation units of pottery in Indo-Pakistan // Pakistan archaeology. – 1972. – No. 8. – P. 159-168; **37.** Mahdihassan S. Parisrut the earliest distilled liquor of vedic times or of about 1500 B.C. // Indian journal of history of science. – 1981. – Vol. 16(2). – P. 223-229; **38.** Marinescu-Bilcu S. Cultura Precucuteni pe teritoriul Romaniei. – Bucuresti: Editura Academiei Republicii Socialiste Romania, 1974; **39.** Marshall J. Excavation at Taxila. – Cambridge: Cambridge University Press, 1951; **40.** Melis P. Civiltà nuragica. – Sassari: Carlo Delfino, 2003. – 96 p.; **41.** Ramberg P.J. Instruments and experimentation in the history of chemistry by Frederic L. Holmes and Trevor H. Levere (eds.). Dibner Institute Studies in the History of Science and Technology. Cambridge and London: MIT Press, 2000. Pp. xxi+415. ISBN 0-262-08282-9 // British journal for the history of science. – 2002. – Vol. 35. – No. 2. – P. 217-219; **42.** Rysanek J., Vaclavu V. Destilacni pristroj ze Spisskeho Stvrtku // Archeologicke rozhledy. – Praha: Academia, 1989. – XLI. – II. – S. 196-201; **43.** Smirnova G. Die Siedlung Mahala Ila und Iib denkmal der Noya I- und II-Kultur // CCBD. – Calarasi, 1993. – Vol. X. – P. 57-73; **44.** Ursulescu N. Contributii privind neoliticul si eneoliticul din regiunile Est-Carpatice ale Romaniei. – Iasi: Editura Universitatii «Al.I. Cuza», 2000. – Vol. I. – 388 p.; **45.** Wilson C.A. Water of life. A history of wine-distilling and spirits 500 BC – AD 2000. – Prospect Books, 2006. – 320 p.

УДК 902(477.85)«2011/2012»

Микола ІЛЬКІВ, Віктор ГРИГА, Сергій ЯКУБІНА

РОЗВІДКОВО-ОХОРОННІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТКАХ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В 2011-2012 рр.

Протягом 2011-2012 рр. проводилися розвідково-охоронні дослідження на різночасових археологічних пам'ятках Чернівецької області: Покровка, Оршівці, Банилів, Горбове, Остриця, Радгоспівка, Рідківці, Веренчанка, у результаті чого було зібрано рухомий матеріал та доповнено археологічну карту регіону новими об'єктами.

Ключові слова: археологічні пам'ятки, Чернівецька область, охорона культурної спадщини.

Николай ИЛЬКИВ, Виктор ГРИГА, Сергей ЯКУБИНА

РАЗВЕДЫВАТЕЛЬНО-ОХРАННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКАХ ЧЕРНОВИЦКОЙ ОБЛАСТИ В 2011-2012 гг.

В течение 2011-2012 гг. проводились разведывательно-охранные исследования на разновременных археологических памятниках Черновицкой области: Покровка, Оршовцы, Банилов, Горбово, Острица, Радгосповка, Ридковцы, Веренчанка, в результате чего было собрано материал и дополнено археологическую карту региона новыми объектами.

Ключевые слова: археологические памятники, Черновицкая область, охрана культурного наследия.